

SAŽETAK ZBORNIKA

Radovi

Zbornik sadržava sedam recenziranih znanstvenih članaka u kojima pet autora i jedna autorica pišu o važnijim aspektima Velebitskog ustanka. Osim u Republici Hrvatskoj, istraživanja su provedena u Republici Srbiji i Republici Italiji. Svi radovi imaju sažetke na hrvatskom i engleskome jeziku.

Nakon uvodnih riječi urednika zbornik počinje radom **Marija Jareba**, koji u prvom svome radu u ovome zborniku pod naslovom *Ustanak ili diverzija? Velebitski (Lički) ustanak od zamisli i pripreme do izvedbe* detaljno prikazuje kako i zašto se dogodio Velebitski ustanak te njegov tijek. Autorovo istraživanje pokazuje kako je bila riječ o pothvatu koji po brojnosti sudionika, kako onih koji su sudjelovali u organizaciji i pripremama tako i onih koji su s oružjem u ruci sudjelovali u napadu, nije prelazio njih nekoliko desetaka. Cilj napada bila je oružnička postaja u Brušanima s posadom od tek četiri oružnika, od kojih su samo dvojica bili na službi u noćnim satima kad je napad izveden. Način napada i pomalo teatralan odlazak naoružanih ustaških emigranata iz Brušana uz pjesmu potvrđuje da prava namjera nije bila pokretanje ozbiljnije oružane borbe, nego upozoriti jugoslavenske vlasti i hrvatsko stanovništvo na sposobnosti i mogućnosti ustaške organizacije za djelovanje na hrvatskom području vlastitim naoružanim snagama. Dotad se, naime, aktivnost te

Ruka lvice Pavičića na uklesanom dlanu njegovog djeda, sudionika Velebitskog ustanka, ispred rodne kuće u Devčić Dulibi kod Lukovog Šugarja, foto: I. Brlić

emigrantske organizacije svodila na obavijesno-promidžbeno djelovanje, koje se ogledalo u ilegalnom raspačavanju ustaško-domobranskog tiska i letaka te na svojevrsne vojno-terorističke aktivnosti kao što su atentati na predstavnike, pristaše i ustanove vlasti (posebice na redarstvo i oružništvo). Pritom su, osobito od ljeta 1931., upotrijebljeni pakleni strojevi, koji su, kako pokazuje ovaj tekst, tijekom 1932. godine dopremljeni i u Liku. Sve to upućuje na zaključak da je riječ o dobro pripremljenoj i uspješno izvedenoj diverziji, a ne o ustanku širih razmjera. No, činjenica jest da je poslije pri spominjanju toga pothvata prevladao naziv „ustanak”, koji navodi na pomisao o masovnom oružanom istupu protiv tadašnje jugoslavenske monarhije. To objašnjavaju događaji poslije prepada u Brušanima.

Mario Jareb osvrće se na važnu ulogu zadarskih nacionalista u pripremi Velebitskog ustanka. Kako je upravo Zadar, tada pod upravom fašističkih talijanskih vlasti, bio jedna od glavnih polazišnih točaka za provedbu akcije u Brušanima, bilo je potrebno preciznije objasniti komunikacije ustanika sa zadarskim krugom. O tome govori **Zlatko Begonja** u radu pod naslovom *Zadar i zadarski kraj u razdoblju prije Velebitskog ustanka i nakon njega*, u kojem detaljno obrađuje komunikacije među organizatorima te diplomatske aktivnosti koje su pospješile pripreme prepada u Brušanima. Ističe važnu ulogu diplomatskih predstavništava, prije svega Jugoslavenskog konzulata u Zadru, čiji su ljudi imali zadaću detaljno pratiti aktivnosti hrvatskih emigranata. Postojala je opravdana bojazan da će zamisli hrvatskih emigranata pasti na plodno tlo kod lokalnog stanovništva. Još veća kontrola provedena je nakon akcije u Brušanima, kada su posebno praćeni Brkan i Relja, glavni organizatori iz Zadra. Naime, oni su se nakon ustanka sastajali s Pavelićem i Perčecom te dogovarali nove „upade” iz Zadra. Posebno su bile praćene rute dostave oružja iz Rijeke prema Zadru. Pozivajući se na brojne arhivske dokumente koji se odnose na kaznene postupke protiv Hrvata iz Zadra i okolice, autor naglašava da je taj kraj imao važnu ulogu u pripremi i provedbi Velebitskog ustanka.

Posljedice ustanka na domaće ličko i podgorsko stanovništvo bile su velike. Svi su se autori dotaknuli te problematike jer je više stotina ljudi bilo maltretirano, zatvarano, mučeno, praćeno i na druge načine uznemirivano nakon napada na brušansku oružničku postaju. **Hrvoje Čapo** u radu *Djelovanje represivnog aparata monarhističke Jugoslavije uoči i nakon napada u Brušanima 1932. godine* govori o tome na koji se način vlast „obračunala s neprijateljima” nakon Velebitskog ustanka, odnosno o posljedicama prepada u Brušanima. Većina lokalnih pomagača uhvaćena je, a ustaše emigranti uspjeli su se izvući i prijeći granicu. Autor objašnjava koje su sve skupine ljudi bile izrazito nezadovoljne državnom vlašću, od komunista preko hrvatske i srpske omladine do emigrantskog UHRO-a. Te radikalne organizacije željele su srušiti vlast kako bi ostvarile svoje ciljeve. S

druge strane, vlast je zakonom propisivala da se i za javno iznošenje mišljenja o promjeni vladajućeg poretka može dobiti kazna zatvora. Zbog toga je ustrojila okružne inspektorate diljem zemlje, čime se represija dodatno pojačala. U radu se dalje govori o upravnim odjelima, kotarskim načelnicima i inspektorima koji su mjesecima prije napada na oružničku postaju u Brušanima slali izvještaje o stanju na terenu, posebice na području Velebita i Podgorja. Općinske vlasti na gospićkom području napad je iznenadio, posebno zato što ga je izvela skupina ljudi u odorama. Vlast je nastojala što brže djelovati, pa je pokrenula dvije velike potrage za počiniteljima. Više od 1500 ličkih i podgorskih seljaka angažirano je da traže počinitelje, pri čemu su gospićki i perušićki načelnik premješteni jer nisu ostvarili očekivane rezultate. Koristeći arhivsko gradivo, autor detaljno prikazuje smjerove djelovanja ljudi koji su tražili počinitelje, ali u tome nisu uspjeli, jer su 17. listopada 1932. ustaše uspješno preko Paga prešli na teritorij Zadra. Uhićenja i tortura ljudi, uglavnom nedužnih ličkih seljaka, trajali su do 1936. godine. Više od 224 osobe bile su uhićene, stotinu ih je kazneno odgovaralo dobivši, nakon višetjednih fizičkih maltretiranja, višegodišnje kazne. Autor na kraju smatra da se napad u Brušanima nije posebno isticao od ostalih napada paklenim strojevima i atentatima u drugim dijelovima države, ali je vrlo brzo i u režimskim dokumentima označen kao pokušaj ustanka.

U takvoj političkoj atmosferi, u kojoj se napetost mogla „doslovce rezati nožem”, ovaj napad na oružničku postaju izazvao je nezapamćenu reakciju vlasti, ali i tuzemne i inozemne javnosti te velikog broja medija, napose novina. Važan doprinos poznavanju te dimenzije ustanka daje drugi rad **Marija Jareba** u ovom zborniku, *Uspješna diverzija ili neuspješan ustanak? Odjek brušanskog pothvata u medijima, publicistici i historiografiji*, izrazito važan za razumijevanje pozornosti koju je izazvao Velebitski ustanak u historiografiji i u tiskovinama. Autor donosi pregled medijskoga praćenja događaja u Lici u doba neposredno nakon što su se zbili. Kao i Hrvoje Čapo, tvrdi kako je kasnija obrada u publicistici i historiografiji zaslužna za stvaranje i održavanje narativa o masovnosti Velebitskog ili Ličkog ustanka. U radu se detaljno prikazuju novinska izvješća i članci raznih političkih boja i uvjerenja, od komunističkih glasila i nacionalističkih novina do režimskih tiskovina, u razdoblju od rujna 1932. do 1936. godine. Posebno je važna reakcija komunističkoga glasila *Proleter*, u kojem piše da KPJ „pozdravlja ustaški pokret ličkih i dalmatinskih seljaka i stavlja se potpuno na njihovu stranu”. Važno je naglasiti da ovdje nije bilo riječi o pozivu na suradnju s ustanicima, nego se na njih gledalo kao na borce protiv diktature. O ustanku se pisalo i u vremenu NDH, ali samo do 1943. godine. U razdoblju Druge Jugoslavije o Velebitskom (Ličkom) ustanku pisao je hrvatski komunist Šime Balen kojeg su jugoslavenske vlasti 1932. uhitile kao pristašu UHRO-a. Balen govori o Pavelićevoj Pirovoj pobjedi jer „Ono

što nije mogao sam sa svojom šakom izbjeglica – t. j. da svrati pažnju na se svjetske javnosti – to mu je pomogla kraljeva diktatura sa svojom protuhrvatskom politikom i brojnim procesima”. Na sličnome tragu bio je i najistaknutiji lički komunist Jakov Blažević, koji je napisao da je „tzv. ustaška afera – nepravilno je to zvati ustankom – ispala (...) provokacija i dobra prilika diktaturi da pred vanjskim svijetom opravda svoje nasilje i krvavi teror, jer, eto, brani se od fašističke Italije, koja organizira oružanu intervenciju u Jugoslaviji. Za pretraživanje Velebita i hajku na nekoliko ustaša, koji su pobjegli glavom bez obzira, platili su hrvatski seljaci iz sela ispod Velebita, koji su masovno prebijani i pljačkani”. Jareb zaključuje da je ta „episoda” postala važna dobrim dijelom upravo zbog njezina tretmana u medijima, posebice u prvim danima i tjednima nakon što se dogodila, te je i to utjecalo na stvaranje percepcije o Velebitskom ili Ličkom ustanku, pod kojim je nazivima i danas brušanski događaj poznat u publicistici i historiografiji.

Tatjana Tomaić pozornost je usmjerila na talijansko arhivsko gradivo o vezama između Kraljevine Italije i Kraljevine Jugoslavije, s posebnim naglaskom na „terorističke” akcije hrvatskih nacionalista, u radu pod naslovom *Velebitski ustanak i talijanska diplomacija*. Kraljevina Italija imala je osjetljivu diplomatsku ulogu u održavanju revolta Hrvata u Jugoslaviji protiv beogradskih vlasti i istodobnom smirivanju hrvatskoga nacionalnog pokreta u Istri, Rijeci, Zadru i na otocima. Autorica je obuhvatila samo dio materijala iz analiziranog opsežnog arhivskoga gradiva. Uvidom u korespondenciju vidljivo je da sva registrirana izvješća nisu i dostupna, što ostavlja otvorenim različita pitanja, kao i prostor za daljnja arhivska istraživanja. Težište je na analiziranim dokumentima iz Arhivio Storico Diplomatico della Farnesina i Povijesnog diplomatskog arhiva Ministarstva vanjskih poslova Talijanske Republike. Ti dokumenti pokazuju da Kraljevina Italija nije samo gledala sa simpatijama na hrvatski otpor jugoslavenskom režimu, nego je i štitila ustanike, dopuštala krijumčarenje oružja preko Zadra, pružala logističku potporu buntovnicima i financijski pomagala pojedince slabijeg imovinskog stanja.

Nakon napada u Brušanima dogodio se oružani sukob između ustanika i oružnika te je tom prilikom smrtno stradao Stipe Devčić. O njegovu identitetu u literaturi su različiti podatci. Tko je zapravo Stipe Devčić, žrtva jugoslavenske vlasti, precizno objašnjava **Zdenko Kuftinec** u radu *Pitanje identiteta paloga velebićanina Stjepana Devčića*. Autor je, zahvaljujući dosad nekorištenim povijesnim izvorima, točno i precizno utvrdio obiteljsko podrijetlo i osobni identitet „paloga velebićanina” Stjepana Devčića.

Uspostavom neovisne Republike Hrvatske Velebitski ustanak iz rujna 1932. godine u Brušanima dobio je pozornost, ali ne onoliku i onakvu kakvu su očekivali mnogi zagovornici objektivnog vrednovanja događaja i ličnosti u hrvatskoj

povijesti s obzirom na ideologiziranu jugoslavensku i komunističku historiografiju. Važnu ulogu u praćenju i istraživanju tema o Velebitskom ustanku nakon 1990. godine imale su novine *Vila Velebita* iz Zagreba (1992. – 2000.). Zbornik završava prilogom glavnog urednika toga glasila **Ante Bežena** *Interes za Velebitski ustanak i njegovo javno obilježavanje nakon 1990. godine*, koji donosi pregled objavljenih članaka o raspravama i obilježavanju obljetnica Velebitskog ustanka, prosudbe i doprinose pojedinaca, udruga i ustanova koji su se time bavili te nekih pojedinosti vezanih za ustanak i ustanike.

Osnovne činjenice o Velebitskom ustanku i završne napomene¹

Naziv, mjesto, vrijeme. Velebitski ustanak, često nazivan i Lički i Brušanski, naziv je za napad ustaša na žandarmerijsku postaju u malome selu Brušanima udaljenom od Gospića desetak kilometara, na Velebitu, u noći sa 6. na 7. rujna 1932. godine. Iako je po malom broju sudionika, kratkom trajanju, neznatnoj materijalnoj šteti i jednom poginulom imao obilježje kratkotrajnoga gerilskog napada ili diverzije, za njega se ustalio naziv ustanak. Tome je pridonijelo veliko političko značenje koje su mu dala ustaška promidžba u zemlji i inozemstvu te burna reakcija starojugoslavenske vlasti brojnim sudskim procesima i zlostavljanjem stanovništva na području Gospića i okolnih sela. Poslije, a osobito nakon stvaranja neovisne Hrvatske, pridaje mu se simbolička važnost prvog ustanka Hrvata protiv jugoslavenske države i velikosrpske diktature te početka borbe za stvaranje suvremene hrvatske države.

O tome zašto je za napad izabrano baš selo Brušane, u literaturi stoji izjava da je to zato što je „brušanska kasarna postala simbol najdrzovitijeg tuđinskog terora, natopljena hrvatskom nevinom krvlju i nakapana tolikim hrvatskim suzama”. Odlučujući razlog bila je okolica Gospića, u kojoj je bila jaka ustaška organizacija, planinski smještaj i relativna blizina Zadra iz kojega su se, preko Lukova Šugarja, lako mogli prokrijumčariti ljudi i oružje.

Organizatori. Napad na žandarmerijsku postaju organizirala je i izvela organizacija Ustaše, hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO) na čijem je čelu bio poglavnik Ante Pavelić, koji je donosio glavne odluke. Niže razine bile su ustaški centar u Rijeci, koji je vodio satnik Vjekoslav Sarvatzy Bego od kojega su direktive išle u ustaški centar u Zadru, koji je vodio Ante Brkan (Rijeka i Zadar tada su pripadali Italiji). U Zadru je organizirano prebacivanje oružja i ustanika na teritorij Jugoslavije, najprije u područje sela Lukovo Šugarje na primorskoj strani Velebita (Podgorje), a odatle u Brušane i sela oko Gospića. U Podgorju se

¹ Podatci u tekstu preuzeti su iz priloga u zborniku. Izvori podataka koji nisu u zborniku naznačeni su u bilješkama.

u tome najviše angažirala obitelj Devčić iz Devčić Drage, ponajviše Ivan Devčić Pivac, koji se bavio ilegalnom trgovinom sa Zadrom i već je u ožujku 1932. bio u emigraciji. Gospić je tada bio glavno središte ustaškog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, koji je tu organiziran 1930. Vođa mjesne ustaške organizacije bio je odvjetnik Andrija Artuković, a njegovi bliski suradnici Marko Došen, Jozo Dumančić, Nikola Orešković, Juraj Juco Rukavina, Josip Tomljenović i Josip Japundžić, Leopold Polde Šuper, Ivan Ico Rukavina, Nikola Rukavina, Ivan Štimac, Josip Skorup i dr. Ustaški tabornici određeni su za Gospić, Perušić i Smiljan, a ustaška uporišta bila su i sela Pazarišta, Kalinovača, Klanac i Rizvanuša. Ustaše su uspjeli pridobiti i dva dočasnika u vojnoj posadi u Gospiću, Josipa Čačića i Antu Malbašu (među višim vojnim činovima nije bilo Hrvata). Andrija Artuković osnovao je u Gospiću 1932. nogometni klub „Victoria” radi privlačenja mladeži, čiji su članovi bili hrvatski nacionalisti.

Sudionici. Napad na postaju u Brušanima pripremao se organiziranjem dolaska ustaša iz inozemstva, ustaških pristaša u području Podgorja i Like te prebacivanjem oružja iz Zadra u Lukovo Šugarje. Krijumčarenje oružja i ljudi organizirali su u Zadru Ante Brkan i Andrija Relja, a pristaše iz Lukova Šugarja prihvaćali su ih u Lukovu Šugarju, Brušanima, Rizvanuši i okolnim selima. Prebačeni su eksploziv, pištolji, pakleni strojevi, brzometne puške i streljivo. Pet emigranata: Ivan Devčić Pivac (zapovjednik), Jure Devčić, Pavao Devčić, Petar Šarlija, Ventura Baljak i Mile Barišić došli su iz Zadra čamcem „Anica”, koji je pripadao braći krijumčarima s otoka Iža, a s njima i oružje. Pristali su u uvali Kusači u predjelu Lukova Šugarja i prenijeli oružje u pastirske stanove u Devčić Dulibi. Tamo su im se pridružila još trojica ustaša, koji su ih dočekali u Lici – Ante Pejković, Jakov Rukavina Jacketa i Rafael Boban. Za prihvaćanje ljudi i oružja bili su zaduženi Josip Tomljenović i Nikola Orešković iz Gospića te Juraj Juco Rukavina iz Perušića. Uspješnom krijumčarenju oružja i ljudi iz Zadra pogodovala je tadašnja suradnja talijanskih vlasti s ustašama, koji su imali svoje tabore u Italiji te su hrvatski urotnici gotovo nesmetano provodili svoje aktivnosti.

Napad na žandarmerijsku postaju u Brušanima. Prema iskazima i izvještajima, napad na žandarmerijsku postaju u Brušanima započeo je između jedan i dva sata u noći od 6. na 7. rujna. Pred ulaznim vratima postaje aktivirana je veća količina eksploziva, koji je porušio ulazna i sva sobna vrata i prozore. Na drugu je stranu kasarne bačena ručna bomba, no nije nanijela veću štetu. U Brušanima su tada u službi bila četvorica žandara. Dvojicu, kaplara Iliju Petrovića i Milovana Radoševića, napad je zadesio u postaji, a zapovjednik postaje Jovo Batinica i kaplar Dušan Šušnjar bili su s obiteljima u svojim stanovima, koji su također napadnuti. Ispaljeno je dosta metaka i bačeno još nekoliko ručnih bombi. U izvješćima

(izvješća policije i kasniji iskaz sudionika Ivica Abramovića) su kontradiktorne tvrdnje da žandari nisu pucali te da su ipak uzvratili vatrom.

Postoji više inačica opisa toga događaja, a sljedećim je izvješćem već 7. rujna oko 14.00 sati kotarski načelnik Milivoj Kovačević iz Gospića izvijestio bana Savske banovine Ive Perovića o tome što se dogodilo (izvorni tekst):

Noćas između 1 i 2 časa izvršen je od strane Hrvatskih ustaša, kojih je bilo oko 20 na broju atentat na žandarmerijsku stanicu u Brušanima, (...) sa paklenim mašinama, bombama te vatrenim oružjem – mašinskim revolverima i automatskim pistolama.

Kasarna je znatno oštećena, vrata porušena, zidovi i prozori polupani. (...) U kasarni bila su dva žandarma koji su se branili pucajući iz pušaka. Žrtava nema ni na jednoj strani. Ustaše su vikale da je noćas revolucija, psovali su Njegovo Veličanstvo Kralja, koji plaća žandarme i srpsku i crnogorsku majku žandarmima vičući 'Dole Jugoslavija', 'Živila Slobodna Hrvatska i Živio dr. Pavelić'. Koliko je za sada poznato nalaze se u ovoj ustaškoj četi nekoliko lica sa teritorija ovog sreza, koja su bila ranije u Zadru pa su prešla ovamo. U ovoj četi da su kako sam obavješten od seljaka svedoka, koji su ih vidali kao i žandarma koji su ih prepoznali, Jakov Rukavina, seljak iz Smiljanskog Polja koga potražuje inače sud radi zločina ubojstva te Franjo Šarić 16 godina star (...), zatim neki Šikić seljak iz Smiljanskog Polja, a sumnja se i na braću Devčić iz Devčić Drage, koji su doskora bili u begstvu u Zadru.

Posle izvršenog atentata uputili su se razbojnici u pravcu Velebita, verovatno u cilju da pređu preko Lukovog Šugarja, i Barić Drage u Zadar.

Nakon akcije napadači su se „teatralno” povukli u planinu uzvikujući u čast Paveliću i revoluciji. Nijedan napadač ni žandar nije stradao. Prema takvom rezultatu napada i postupanju ustaša (radilo se o broju veličine voda), analitičari zaključuju da im cilj nije bio napraviti veliko razaranja i ubiti žandare, nego samo stvoriti događaj koji će odjeknuti u javnosti i razglasiti o njihovoj borbi protiv režima i za neovisnost Hrvatske. Napad je bio kulminacija prethodnih nemira zbog uvođenja Državnog suda za zaštitu države i okružnih inspektora te Zakona o zaštiti javne bezbednosti i eksplozija paklenih strojeva još 1931. godine. Ustaše su se u Lici zadržali još oko mjesec dana, iz čega se zaključuje da su planirali i slične napade u drugim mjestima. Nove akcije nisu izveli vjerojatno zbog oštre reakcije vlasti na događaj u Brušanima.

Okršaj u Jadovnu, smrt Stjepana Devčića i odlazak ustanika iz Like.

Ustaše su se iz Brušana povukli dublje u šumu i podijelili se u dvije skupine, koje su se povlačile prema Zadru. Jednu skupinu od šest boraca, koja se kretala prema sjeveru, 14. rujna u Jadovnu su, dok su spremali ručak na predjelu Krč, iznenadili žandari. U puškaranju teško je ranjen ustanik Stjepan Devčić. Kad je izgubio puno krvi i uvidio da mu nema spasa, sam se raznio bombom i tako postao jedina žrtva Velebitskog ustanka. Ostali ustaše – Ivan Devčić Pivac, Pavao

Devčić, Jure Devčić, Jakov Rukavina Jacketa i Rafael Boban prebacili su se nakon dva dana na Pag i odatle u Zadar. Druga skupina išla je na jug, prema sjevernoj Dalmaciji odakle su neki bili rodom. U toj su skupini bili Ventura Baljak, Mile Barišić, Ante Pejković i Petar Šarlija. U Raštanima kod Sukošana sukobili su se s lugarom te je jedan ranjen, ali su uspjeli pobjeći i vjerojatno su prebjegli u Zadar.

Okršaj (po nekima bitka) na Krču u Jadovnu drugi je najvažniji događaj Velebitskog ustanka poslije napada u Brušanima jer je u njemu pala njegova jedina žrtva. Stjepan Devčić ostat će upamćen ne samo kao žrtva u okršaju, nego, u narativu o Velebitskom ustanku kao prvoj oružanoj buni Hrvata protiv jugoslavensko-velikosrpskog terora, i kao prva žrtva cjelokupne borbe za slobodu, tj. stoji na samom početku golemog niza žrtava koje će Hrvati podnijeti u borbi protiv Jugoslavije kao svoje tamnice i velikosrpske i komunističke vlasti kao svojih tlačitelja, sve do uspostave samostalne hrvatske države. Stjepan Devčić ušao je, dakle, u povijesnu simboliku otpora Jugoslaviji i velikosrpskoj vladavini (poput npr. Josipa Jovića, prvog ubijenog redarstvenika u Domovinskom ratu). Mještani su kriomice obilježili i obilazili grob Stjepana Devčića dugi niz godina, sve dok grob nije dostojno uređen 2012. U ovoj knjizi objašnjena je i zbrka u vezi s identitetom Stjepana Devčića, utvrđeno je da su mu roditelji Ivan i Matija (ne Manda) rođ. Šarić te da je rođen 2. prosinca 1908., a ne na dan upisan na nadgrobnoj ploči. U čast Velebitskog ustanka podignut je i veliki križ sa spomen-pločom na Krču, četiri godine nakon što je 2008. godine podignuta spomen-ploča Velebitskom ustanku u Brušanima.

Uhićenja, suđenja i represija nad stanovništvom nakon ustanka. Napad u Brušanima šokirao je vlast te je slijedila žestoka reakcija i potjera koju su provodili žandari iz Gospića, Otočca, Gračaca, Benkovca, Obrovca, Senja i Perušića. Zapovjednik Savske oružane pukovnije odmah je izdao dodatne mjere, među kojima i da se zaposjednu prometni prijelazi iz Gospića u Primorje, zatim detaljne pretrese terena i ljudi, zabranu izlaska stoke na pašu, prometovanja noću i prijelaza iz jedne općine u drugu, obvezu lugarima i cestarima da obavještavaju policiju o stranim osobama, uvođenje mjesnih i općinskih straža te nadzor sumnjivih osoba. No, nije uhvaćen nijedan ustanik iz inozemstva (svi će se oni vratiti u Zadar, a odatle u ustaške tabore u Italiji te im je dodijeljena Velebitska kolajna za junaštvo). Zbog toga su smijenjeni lokalni zapovjednici u Gospiću, a istragu su preuzeli policijski dužnosnici iz Zagreba i Beograda. Vlast je odlučila kazniti sve koji su pomagali ili samo simpatizirali ustanike. Za glavne organizatore u Lici, Andriju Artukovića i Marka Došena bilo je prekasno, jer su emigrirali neposredno prije napada u Brušanima, a slijedila su ih još trojica iz najužeg vodstva u Gospiću – Josip Tomljenović, Nikola Orešković i Ivan Šarić.

Dva dana prije oružane akcije u Brušanima vlasti u Karlobagu uhitile su Mandu Devčić, majku Pavla, Krune, Stipe, Dragice i Zorke, koji su također bili uključeni u organizaciju ustanka. Manda je prošla strašne torture u Karlobagu, Gospiću i Zagrebu. Torturu su prolazili i drugi seljaci s područja Lukova Šugarja jer su im žandari spalili 30-ak kuća i pastirskih stanova u planini. Potjera za ustanicima organizirana je na Velebitu od Senja do Starigrada Paklenice u Podgorju te do Kosinja i Gospića u unutrašnjosti, a posebno u prostoru Oštarija, Brušana i Rizvanuše. Do polovice listopada 1932. uhićene su i zatvorene 224 osobe, od kojih u Zagrebu 117, u Gospiću ih je kažnjeno 67, a 50 uhićenih pušteno je na slobodu. U potjeru je natjerano oko 1500 seljaka (režimske su novine pisale da se narod obračunava s ustanicima). Brojni Podgorci i Ličani odvezeni su željeznicom u Zagreb, gdje su odslužili zatvorske kazne, a neki pred sud u Beograd, gdje su zatvoreni u zloglasni zatvor Glavnjaču. Sloboda kretanja bila je ograničena u kotarima Gospić, Perušić i Otočac, a u Kruščici i Barić Dragi uspostavljene su nove žandarmerijske postaje. O neljudskoj torturi nad stanovništvom govorilo se čak i u Narodnoj skupštini u Beogradu 1933. godine.

Potruga na terenu smanjila se do kraja listopada 1932. No, nastavljena je istraga uhićenih u upravi policije u Zagrebu i u Beogradu. Sudilo se u tri procesa u Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu i u tri procesa u Kotarskom sudu u Gospiću.² Državni sud presudio je trima skupinama optuženika, koji su u novinskim člancima imenovani kao „lički” ili „velebitski” ustaše.³ Prva skupina bila je najvažnija u planiranju brušanskoga pothvata među onima koji su bili u rukama vlasti. Prvooptuženi je bio Jure Juco Rukavina (uhićen 23. rujna 1932.), a u toj su skupinu još bili Ivan Rukavina, Leopold Polde Šuper, Ivica Abramović, Jerko Sudar, Antun Šuper, Josip Barić, Josip Šuper, Pavle Barić, Josip Vukić i Jure Gazić. Nijedan od njih nije bio među diverzantima u Brušanima. Optuženi su za pomaganje u organizaciji akcije i zbog članstva u ustaškoj organizaciji. Svim skupinama suđeno je vrlo brzo, pa su već do polovice srpnja 1933. presude bile izrečene za ukupno 31 optuženoga. Prvooptuženi Juraj Rukavina osuđen je na smrt vješanjem, ali je presuda kraljevom odlukom odmah preinačena u doživotni zatvor. Ostali su dobili višegodišnje zatvorske kazne. Od početka kolovoza do kraja rujna 1933. godine u Kotarskom sudu u Gospiću održana su suđenja za ukupno 26 osoba, također u tri skupine. Osuđeni su na višegodišnje kazne zatvora, koje su odslužili u zatvorima Kraljevine Jugoslavije – Lepoglavi, Srijemskoj Mitrovici, Zenici i u zatvorima sudova. U zatvorima se prema osuđenima uglavnom

² Todor Stojkov detaljno je obradio ova suđenja, pa za više obavijesti upućujemo na njegov rad „O takozvanom Ličkom ustanku 1932.”, *Časopis za suvremenu povijest* (1970), br. 2: 167-180.

³ Vidi npr. „Početak suđenja „ličkim ustašama””, *Jadranska Pošta* (Split), 30. lipnja 1933.; „Suđenje velebitskim ustašama”, *Jugoslavenski list* (Sarajevo), 30. lipnja 1933.

brutalno postupalo. Odmazda državnog represivnog aparata zbog brušanskoga pothvata oslabjela je tek od 1936. godine. Koliku je pozornost režim pridavao Velebitskom ustanku i njegovim posljedicama govori i to da je u srpnju 1933. u Liku i Gospić došao i sam kralj Aleksandar Karađorđević kako bi podržao postupke režima. Na prorežimskom sokolskom sletu rekao je: „*Dragi Moji Ličani! Došao sam rado i s puno vere u moju kršnu, ali uvek ponosnu Liku, među Vas, moji hrabri Ličani, koji ste oduvek bili nadahnuti onim velikim idejama nacionalnog i državnog jedinstva, koje je potaklo vašu braću na veliko herojsko delo za oslobođenje celog našeg naroda.*”⁴ Govor je očito bio namijenjen pristašama režima prešućujući nezadovoljstvo Hrvata i nedavni protudržavni bunt.

Odjek ustanka u javnosti. Napad u Brušanima izazvao je znatan odjek u domaćoj i svjetskoj javnosti. Ustaška glasila, časopis *Ustaša: vjesnik hrvatskih revolucionara* i *Hrvatski domobran* iz Buenos Airesa, pisali su 1932. kako je napad bio uspješna najava revolucije. Novine u Kraljevini Jugoslaviji, *Politika* i *Vreme* u Beogradu, *Novosti*, *Narodne novine* i *Obzor* u Zagrebu, *Novo doba* u Splitu i drugi listovi, isprva su prešućivali događaj ili donosili samo kratke vijesti, a poslije su objavljivali tekstove o porazima ustaša i protivljenju naroda njihovu djelovanju. Sve je to učvršćivalo dojam da se radilo o važnom i velikom pothvatu, tj. o ustanku. Komunističko glasilo *Proleter* dalo je 1932. potporu akciji zbog otpora monarhiji i diktaturi. O napadu u Brušanima pisali su bečki *Reichpost* i hrvatski bilten *Grič*, engleski *Daily Telegraph*, *The Morning Post*, *Sunday Times*, *Daily Mail*, milanski *Corriere della Sera*, švicarski *Bund*, sofijski list *Zora* i mnogu drugi, najčešće prenoseći tekstove iz jugoslavenskih i austrijskih novina. Za vrijeme NDH ispočetka se pisalo pohvalno o Velebitskom ustanku, ali poslije je pisanje o toj temi zamrlo, osim prigodno, te se uglavnom nije govorilo o ustanku, nego o napadu. Velebitski ustanak prešućivan je i za vrijeme komunističke Jugoslavije u javnim medijima, a neki su tekstovi objavljeni kao dijelovi povijesnih, publicističkih i memoarskih knjiga. Tako su o ustanku pisali opširnije Šime Balen 1952., Todor Stojakov 1970., Bogdan Krizman 1978. te Jakov Blažević 1980. U neovisnoj Hrvatskoj o Velebitskom ustanku pisali su veće tekstove Nikola Bićanić 1991. i Mario Jareb 2006. Za tu je temu važna i knjiga Ante Pavelića *Doživljaji*, objavljena 2008. Na lokalnoj ličkoj razini temu Velebitskog ustanka stalno je održavala aktualnom Udruga Ličana „Vila Velebita” u Zagrebu i istoimeni list, koji je objavio brojne tekstove prikaza i svjedočanstava, popisa stradalog stanovništva kojih nema u do tada objavljenim radovima te informacije o memorijalnim skupovima obilježavanja obljetnica Velebitskog ustanka koje se održavaju svake

⁴ Sokoli u Gospiću i njihovo oružje, Portal koreni.rs, 22. 3. 2019., pristupljeno 6. 7. 2023.

godine sve do danas. U informiranju o tome aktivan je i riječki *Novi list*, lički internetski portali te nacionalno orijentirani portali u Zagrebu.

Velebitski ustanak sporedno je prisutan u hrvatskoj historiografiji i kolektivnom sjećanju na nacionalnoj razini. Važnu ulogu u očuvanju uspomena na nj danas imaju tek neke udruge i lokalna vlast. O njemu nema kvalitetnih sadržaja ni u monografijama o hrvatskoj nacionalnoj povijesti, ni u udžbenicima za predmet Povijest u osnovnim i srednjim školama, u kojima se spominje tek usputno (npr. *Ustaše su vršili i diverzantske akcije. Godine 1932. napali su policijsku postaju u Brušanima u Lici. Međutim, niti diplomatski pokušaji, niti diverzantske akcije nisu pridonijele rješavanju hrvatskog pitanja.*) (Đurić, Peklić, 2000.)

Ovaj zbornik prva je znanstveno utemeljena knjiga o Velebitskom ustanku. No, za cjelovitu sliku o tome događaju, tj. cjelovitu monografiju, potrebna su i daljnja istraživanja. Velika istraživačka tema su sudski procesi osuđenima za sudjelovanje u ustanku i pojedinosti koje sadržava ta građa o životu i raspoloženju naroda, ideologijama i načinu vladanja, uzrocima etničkih netrpeljivosti u ono vrijeme te psihologiji masa i vlasti kako bi se bolje razumjeli kasniji teški događaji u hrvatskoj povijesti. Također, istraživanje zaslužuju i međunarodni odjeci ustanka u politikama tada važnih država te pojedine istaknute osobe ustanka. Posebno izdanje postoji samo o jednoj od njih (u privatnoj organizaciji), a trebalo bi napisati i leksikon Velebitskog ustanka s podacima o svim relevantnim pojmovima i osobama.

Zagreb, 13. ožujka 2023.

Urednici

